

TÍZ ALPHANGSZER.

ŐSI INSTRUMENTUMOK.

A VILÁGON SOKEZERFÉLE HANGSZER LÉTEZIK A TRIANGULUMTÓL A KÉTNYAKÚ ELEKTROMOS GITÁRIG, AMELYEK LÁTSZÓLAG NAGYON KÜLÖNBÖZŐEK EGYMÁSTÓL ÉS KORONKÉNT, FÖLDRAJZI HE-
LYENKÉNT VÁLTOZNAK. MIKÖZBEN AZONBAN A VILÁG HANGSZEREI NAGYON HASONLÓAK EGYMÁS-
HOZ, CSUPÁN NÉHÁNY ALAPTÍPUSBA BESOROLHATÓAK. ÍME TÍZ, ELSŐSORBAN A NÉPZENÉBEN ÉS
A VILÁGZENÉBEN HASZNÁLTOS INSTRUMENTUM, AMELY FONTOS SZEREPET JÁTSZOTT A HANGSZE-
REK FEJLŐDÉSÉBEN.

WEYER BALÁZS.

Van a hangszereknek egy rendkívül szofisztikált osztályozási rendszere, a Hornbostel-Sachs, amelyet két osztrák-német alkotója után neveztek el. Ez a könyvtárihoz (vagy a Windows mappa-struktúrájához) hasonló rendszer. Ha már a triangulumot hoztam példaként, annak a száma a Hornbostel-Sachs-ban 111.211. Ebből az első 1-es az idiofon hangszerek nagy családját jelöli – ők azok, ahol egy szilárd test rezgése adja a hangot. A másik egyes az idiofonok közül azoknak az alcsoportja, amelyeket ütéssel, rázással, vagy reszelő mozdulattal szólaltatunk meg. A harmadik egyes jelöli az ütéssel megszólaltatottakat, mint a clave, a kasztanyetta vagy két cintányér. A triangulum pedig végezetül azok közé tartozik – egy karibi ütőhangszerrel, a dhantalal együtt – ahol két különböző formájú szilárd testet ütünk össze.

Miközben azonban ebben az osztályozási rendszerben több ezer hangszer szerepel – és elvileg bármilyen újonnan keletkező is besorolható ide – a világ hangszerei nagyon hasonlóak egymáshoz, csupán néhány alaptí-

pusba besorolhatóak. Szinte minden hangszert növényi vagy állati alapanyagból készítettek eredetileg: állatbőrt feszítettek fa-vagy csontkeretre (ütőhangszerek), fa alapra feszítettek ki állati belet (húros hangszerek), üreges-csőves fadarabokra fűrtak lyukakat (fúvós hangszerek).

A földrajzi különbségek jóformán abból adódtak ezek között, hogy hol milyen növények és állatok éltek és voltak elérhetőek, tehát a hangszerek sokfélesége gyakorlatilag a flóra és a fauna sokféleségének felel meg. Így az elvileg kevés változó feltételből is jelentős sokszínűség keletkezett, különösen, hogy az egyes apró különbségek és nagyon sokat jelenthetnek hangzásban. Éppen úgy, ahogy a skála hangjainak szűkös kínálatából is végtelen mennyiségű zene, az ABC kevéske betűjéből pedig végtelen hosszúságú szöveg hozható létre. (Egyébként ma már léteznek a Hornbostel-Sachs-nak új főosztályai is, elsősorban a digitális hangszerekre, applikációkra, samplerekre, de ezek ma még nagyrészt a hagyományos hangszereket imitálják).

Nézzünk néhány olyan alaphangszert, amely ma elsősorban a népzeneben és a világzeneben van használatban, de fontos szerepet játszott a hangszerek fejlődésében.

/ TAR

TAR

Szitár, szetár, dutar, gitár – mindegyikben a tar nevét találjuk meg. A tar perzsa eredetű lantszerű húros hangszer, a teste eredetileg szederfából, a membránja báránybőrből készül és a térség szinte minden országában, Iránban, Azerbajdzsánban, Afganisztánban, Grúziában, Örményországban és Törökországban egyes részein használják. A tar perzsa nyelven hűrt jelent, ezt a szót találjuk meg tehát a gitárban, de az indiai szitárban vagy a tadzsik, türkmén, üzbég területeken használt dutarban is. A tarnek hat húrja van (pontosab-

földrészhez. Ezért az itteni motívumok, ritmusok és hangszerek elegyedtek a gyarmatosító európaiak zenéjével és ezekből jöttek létre olyan új műfajok, mint a blues, a szamba, a son, később a jazz és a rock & roll. A ngonni ráadásul különösen azon a kicsiny Wassoulou területen volt a legerjedtebb, amelyet a blues afrikai őshazájának tartanak. Nyilván egyszerűbb is

/ MBIRA

volt szállítani és reprodukálni is, mint a nagyobb és bonyolultabb balafont, így a ngonni nagyobb karriert csinált az újvilágban. Ma is a nyugat-afrikai zene egyik alapja, leghíresebb játékosa Bassekou Kouyate.

MBIRA

A mbira különböző neveken még a ngoninál is elterjedtebb hangszer, de ez Délkelet-Afrikából indult és jutott északabbra és nyugatabbra is. A mbira falpra erősített fémlapokból áll, és ezeket a vékony lapocskákat kell pengetni-pöckölni. Néha az egész – nagyobb tenyéryn

/ BALAFON

ban három húrpárja). Az azerbajdzsáni verziónak, amely a mugham népszerűsége miatt ma már szinte ismertebb, mint az iráni, tizenegy húrja van és kifejlesztése Mirza Sadigjan nevéhez fűződik – ez nagyjából ugyanakkor történt, amikor Darvish Khan az iráni tar öt húrjához egy hatodikot adott. A tart horizontálisan, tehát gitárszerűen tartják, csak jóval magasabban. Testének alakja két egymás felé fordított, egy nagyobb és egy kisebb szívre (esetleg homokórára) hasonlít, hosszú és viszonylag vékony nyakkal.

BALAFON

Ibn Battuta marokkói utazó 1352-ben írt úti jegyzetében szerepel már a balafon, amely egy calabash-testekből, tehát az afrikai lopótök testéből épített óriás xilofon-szerű hangszer. Az egykori Mande Birodalom fénykorára esett tehát a hangszer fénykora is – ez a korszak meghatározó volt Nyugat-Afrika zenéjében, mert a hatalmas birodalomhoz tartozott

a mai Mali, Szenegál, Gambia, Elefántcsontpart, Guinea, Burkina Faso, Mauritánia déli része, Niger nyugati fele, Kamerun, Bissau Guinea és Észak-Ghána. Ez így együtt több mint egymillió négyzetkilométer. Ezért van, hogy a balafon is nagyjából ezen a területen terjedt el. A balafonnak 17-21 „billentyűje” lehet, és többféle hangolásban, méretben és regionális változatban létezik ma is. Leghíresebb játékosa manapság talán Aly Keita.

NGONI

Ugyanennek a területnek és korszaknak a pengetős hangszere a ngonni és ugyanúgy Ibn Battuta beszámolója az első nyomain a létezésének. Ezt tartják sok kistestű pengetős hangszer őséneke, elsősorban is a bendzsó-énak. A nyugat-afrikai hangszerek és zenei hagyományok azért bírnak nagy jelentőséggel napjainkban is, mert erről a területről került a legtöbb fekete rabszolgának Amerikába, Afrikának ez a fele volt ugyanis közelebb az új

/ NGONI

/ MOORIN KHUUR VAGY LÓFEJES HEGEDŰ

nagyságú – hangszert egy lavór alakú, öblös rezonátorrestbe helyezik, ezt deze-nek hívják és ezzel erősítik fel a mbira hangját. Hugh Tracey, a rhodesiai dohányültetvényesből lett nagy hatású etnográfus különösen érdekelte a jellegzetes délkelet-afrikai hangszer és rendkívül sokat foglalkozott vele. A térségben sokféle változata létezik a mbirának, de az ősforrást a shona népnek tulajdonítják, akik között Tracey is élt. Traceyt annyira lenyűgözte a hangszer, hogy saját maga fejlesztett egy azóta nagyon népszerűvé vált, európai zenészek számára könnyebben használható változatot. Ez a kalimba, amelynek hangolása jobban megfelel az európai hagyománynak és az egyik legnagyobb sikerélményt nyújtó hangszer, mert szinte képtelenség rajta nem szépen játszani. Az egyik legnagyobb hatású etnomuzikológiai könyv Paul Berliner *The Soul Of Mbira* című műve, amelyben leírja, hogy éveken át járt egy törzsfőnök nyakára, hogy megtudja a mbira hangolásának titkát, aki mindig el is mondta neki, de utólag, amikor megpróbálta rekonstruálni a hangszert, mindig kiderült, hogy félrevezették, mert nem akarták a titkot megosztani senkivel, ezért kamu információkkal látták el és évek kitaró munkája kellett ahhoz, hogy megbízzanak benne.

MOORIN KHUUR VAGY LÓFEJES HEGEDŰ

Húros hangszerek már régen léteztek, amikor a vonó megjelent, a húrokat addig csak pengették. A vonó maga úgy 1000 évvel ezelőtt jelenhetett meg, a mai tudományos álláspont szerint Közép-Ázsia lovas nomád népeinek körében és onnan terjedt aztán szét a világban, valószínűleg a selyemút kereskedelmi útvonala mentén kötve össze Európát a Távol-Kelettel. Ezt az elméletet támasztja alá, hogy a vonó szőre máig leginkább lószőrből készül és hogy technológiailag a vonó feltehetően az íjból ered, márpedig ezeknél a népeknél lószőrből és íjból is volt bőven. Mongólia területe lehetett a vonó egyik szülőhelye, a vonós hangszerek őse pedig így az kéthúros mongol moorin khuur. A moorin khuur a mongol nemzeti identitás egyik szimbóluma. A hangszer teljes neve *morin tolo ai tai qu ur*, ami azt jelenti, hogy „lófejű hegedű”, és valóban, a hangolófej általában egy lófejet ábrázoló faragásban végződik. Az egyik eredetlegenda szerint egy mondabeli szereplő, az Együgyű Namdzsil kapott egyszer egy repülő lovat, amely amikor elpusztult, akkor a gyászoló Namdzsil a bőréből és szőréből csinálta az első lófejű hegedűt. De egyébként is ezer módon kötődik a moorin khuur a lovakhoz, az egyik jellegzetes dalforma, amit játszanak rajta a *magtaal*, ami egy lovakat és lovasaikat dicséző ének. A moorin khuur teste trapéz formájú, nem olyan kecses, mint egy hegedű, inkább szögletes. Nem is úgy tartják, mint a hegedűt, hanem ölben, állítva játszanak rajta.

CAVAQUINHO

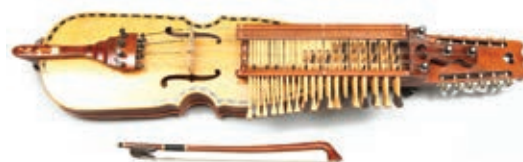
A cavaquinho hasonlít a talán ismertebb ukuleléhez, formájában és húrjaik számában is megegyeznek, ám a hangolásuk kicsit más. A cavaquinho portugál eredetű hangszer (braguinhának is hívják az európai portugálban), amelyet végső soron egy ókori görög nyolchúros lantból eredeztet a tudomány, de ilyen régre visszanyúlóan ez persze nem bizonyítható. A cavaquinhohoz is több változata van, mint szinte minden hangszernek – az egyes portugál városokban, és az egykori gyarmatokon is elsősorban hangolásukban különböző variánsok élnek. Az ukulele Hawaiiira a

/ CAVAQUINHO

legközelebbi portugál gyarmatról, Brazíliából került. A brazil népi műfajokban ez az egyik legfontosabb hangszer, bár itt gyakran cavacónak hívják. A klasszikus szambában például ez az egyetlen melodikus hangszer – ha a szóló és a kórus énekeket nem számítjuk –, hiszen abban ezenkívül csak ütőhangszerek szerepelnek. De a cavaquinho a Zöld-foki Szigetek dalformáinak, a mornának a coladeirasnek is alaphangszere. Az ukulele mellett természetesen közeli rokona a gitár, a mandolin, a balalajka, a venezuelai cuatro, a tadzsik-üzbégi dutar, a kolumbiai és kanári-szigeteki tiple és a kubai tres is.

/ NYCKELHARPA

NYCKELHARPA

A svéd népzene jelentős részben vonós népzene, amelyben a hegedű mellett ott szerepel a kimondottan svédnek számító hangszer, a nyckelharpa. A nyckelharpa egyfajta billentyűs hegedű, ahol az egyes húrokat nem kézzel, hanem billentyűk segítségével fogja le a muzsik, így változtatja a hangmagasságot. Jobb kézzel a vonóval játszanak, a bal kéz viszont a nyakra épített billentyűk segítségével fogja le a hangokat. Ennyiben tehát a tekerőlantra hasonlít, egyfajta átmenet a hegedű és a tekerő között. A legrégebbi nyckelharpa-ábrázolás a XIV. századból maradt fent, a nyckelharpa ma általánosan elterjedt verzióját viszont a már a huszadik század első felében fejlesztették ki. Ez a hangszer annyira szerves része a svéd identitásnak, hogy az ötvenkoronás bankjegy hátoldalán is ez szerepel. A legjobb nyckelharpa-játékosok hagyományosan a közép-svédországi Helsingland régióban élnek, innen származik a ma leghíresebb nyckelharpás, Peter Puma Hedlund is. Napjainkban szintén gyakorta játszik nyckelharpán egy nála jóval híresebb zenész is, Benny Andersson, a szakállas fickó az ABBA-ból, aki az Orsa Spelmän nevű svéd népi zenekarba szokott olykor beszállni.

BANDONEON

A bandoneon nem azonos a magyarban tangóharmonikaként emlegetett akkordeonnal, amelyen viszont nem játszanak tangót. Magyarországon a XX. század közepén, a tangó világdívatjának idején a billentyűs harmonikán, tehát az akkordeonon játszottak tangódalokat is. A tangóban azonban eredetileg a bandoneont játszzák, amelyen nincsenek billentyűk. Ez úgynevezett gombos harmonika

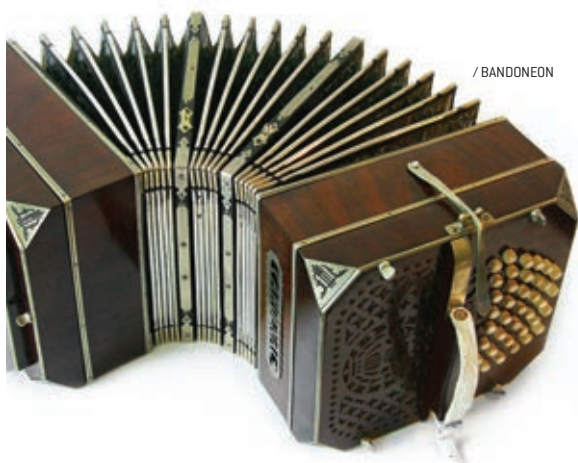

/ DHOL

mert nem billentyűk, hanem gombok vannak a dallamjátészó oldalán. Ezért aztán jóval kisebb is. A bandoneont egy német hangszerkészítő találta fel a XIX. században, sőt, a nevét is róla kapta, Heinrich Bandnak hívták ugyanis. Német bevándorlók vitték Argentínába és végül nagyon gyorsan, pár évtized alatt szinte azonos lett az országról világszerte kialakult képpel. (És ha már itt tartunk: a másik legjellemzőbb harmonikafajtát, az akkordeont is német hangszerkészítőnek köszönhetjük, ezt Friedrich Buschmann találta fel. Ez tehát a zongora-billentyűkkel ellátott harmonika, Európában ez az elterjedtebb.)

DHOL

A dhol, az egész hindusztáni félszigetre, Indiára, Pakisztánra, Bangladeshre jellemző dob rengeteg regionális változatban létezik. Derék-

/ BANDONEON

ra vagy nyakra erősítve játszanak rajta, két dobverővel, amelyek közül az egyik, a vastagabb a mélyebb, a másik, a ruganyosabb pedig a magasabb hangok elővarázsolására használatos. Régebben tucatnyi szigorú ritmikai mintát követtek a dhol-játékosok, amelyek mindegyike egy-egy társadalmi eseményhez, zenélési alkalomhoz kötődött. A dholon kizárólag férfiak játszanak és rituális szerepe is van szufi illetve szikh szertartásokban, de a modern bhagránban is fontos szerepet játszik.

/ CLAVES

CLAVES

A clave egy ritmus, amely minden kubai tánczene lelke, ritmusszerkezetének magja. Ez – mint egy aszimmetrikus metronóm – irányítja az egész zenekart. Ez adja az alapritmusát minden kubai zenének, és nagyon sok afrikainak is, mivel a szubszaharai Afrikából került a rabszolgának behurcolt feketékkel Kubába. A claves pedig a hangszer, amely a clave-t játssza. A világ egyik legegyszerűbb hangszeréről van szó, két összeütött fadarabról, amely többnyire ébenfából, esetleg rózsafából készül. Hangja nagyon jellegzetes, azonnal felismerhető a kubai zenében és a technika nem egyszerűen annyi, hogy összeütjük a két fadarabot. Azért ugyanis, hogy legyen zengése, az egyiket viszonylag lazán kell tartani, úgy, hogy a tenyerünkkel egy kis kamrát, rezonátort hozunk létre, a másik, erősebben tartott darabbal pedig ezt a darabot ütjük, lehetőleg középen. Történelmi szexizmusból az ütő darabot hívják férfinak, el macho-nak, az ütött darabot pedig nőnek, la hembrának. A két darab egyébként többnyire egyforma.

2017. JÚNIUS 7. SZERDA, 21:00

GROOVOS, ABSZTRAKT BLUES ÉS SOUL AFROAMERIKAI ÉNEKESNŐVEL

The Langston Project

(USA/DK/NL)

2017. JÚNIUS 14. SZERDA, 21:00

HOLLAND ZENEI VÁLTÓFUTÁS-PARTY

Estafest (NL) – BMC

lemezbemutató koncert

2017. JÚNIUS 28. SZERDA, 21:00

SZLOVÉN SZAXOFONOS PROGRESSZÍV AMERIKAI ZENEKARRAL

Igor Lumpert & Innertextures (SLO/USA)

2017. JÚNIUS 30. PÉNTEK, 21:00

MAHLER ÉS NIRVANA AZ ÉNEKESNŐ ÉS A SZAXOFONKVARTETT MŰSORÁN

GoetheJazz: Clair-obscur és Harcsa Veronika (D/H)

1093 Budapest, Mátyás u. 8. | +361 216 7894
info@bmc.hu | www.bmc.hu

A BMC támogatói:

